

DANMARKSHISTORIEN.DK'S E-BØGER

Den yngre enevælde 1784-1848

Forfatter: Gerda Bonderup
og danmarkshistorien.dk

danmarkshistorien.dk

 AARHUS
UNIVERSITET

Den yngre enevælde

1784-1848

Forfatter: Gerda Bonderup og danmarkshistorien.dk

Denne interaktive e-bog er en del af en serie på i alt 12 e-bøger, der omhandler Danmarks historie fra vikingetiden og frem til i dag. Bogen her handler om den yngre enevælde, der strækker sig fra 1784 til enevældens afskaffelse i 1848. Ud over at læse om selve perioden kan du finde billeder, video og historiske kilder og teste din viden i en quiz. Afslutningsvis finder du en liste med forslag til videre læsning om emnet.

Alle 12 bøger i serien udgives af formidlingsprojektet danmarkshistorien.dk, der hører under Institut for Kultur og Samfund ved Aarhus Universitet, og er udarbejdet på baggrund af materiale fra hjemmesiden.

© 2014 Forfatteren og danmarkshistorien.dk, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

Redaktion: Lene Elmegaard Bladt, knowMore.

Udgivet med støtte fra Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond.

ISBN: 978-87-93269-00-2

Indledning

Danmark oplevede store forandringer i perioden 1784-1848. De økonomiske tider var glimrende, og antallet af indbyggere blev fordoblet. Det gav anledning til betydelige reformer for alle samfundsgrupper. Statsbankerotten i 1813 brød højkonjunkturerne, men de vendte tilbage igen fra og med 1830'erne. I midten af 1800-tallet var der opstået en velfunderet gårdmandsstand, der var begyndt at producere for det internationale marked. Husmands- og daglejergruppen fik kun en ringere andel i opgangstiderne, og mange vandrede ind til byerne.

Enevælden cementerede sig med en effektiv centralregering og en velfungerende lokaladministration - så velfungerende, at man bibeholdt dens mønster også efter statsomvæltningen ved Grundlovens indførelse i 1849. Udenrigspolitisk var udviklingen ikke så positiv. I 1814 gik Norge tabt til den svenske krone, kolonierne i Indien og ved

Guldkysten blev solgt i 1845 og 1850. Samtidigt blev Danmarks forhold til naboen i syd meget anstrengt.

Film Den danske enevælde

Hvornår opstod den danske enevælde, hvor længe varede den, og hvordan formede den danske enevælde sig? Disse spørgsmål kan du få svar på i videoen herover, hvor adjungeret professor Birgit Løgstrup fortæller om den danske enevælde

Landbosamfundet

Landbosamfundet bestod af forskellige grupper, hvor tilhørsforholdene bestemtes af forholdet til jorden.

Herremændene ejede normalt jorden. De øvrige var for det meste fæstere hos disse godsejere og havde

brugsretten, som de skulle svare afgifter for. Samtidigt havde folk en hel del til fælles, som de organiserede på landsbymøder.

Sidst i 1700-tallet levede 80 % af den danske befolkning på godt 800.000 på landet. Den samme fordeling gjaldt stort set endnu i slutningen af 1840'erne. Giftealderen var generelt noget højere end nu - 30 år for mænd og 28 for kvinder. Den nye generation måtte vente, til den gamle ikke længere kunne klare arbejdet. Det betød, at familietyper var kernefamilien og ikke den ofte idylliserede tre-generations-familie. Årligt blev der født godt 3 % af befolkningsantallet, i dag er det kun 1,1 %. Spædbørnsdødeligheden var stor igennem hele perioden. Først når børnene var kommet i tiårsalderen,

var de ude af farezonen. Da var der imidlertid faldet 30 % fra på landet og 40 % i byerne. Til trods for den store børnedødelighed udgjorde børneflokkene en tredjedel af samfundets befolkning.

Blandt hovedgrupperne på landet var godsejerne. De ejede sammen med kronen og nogle stiftelser landets knap 800 hovedgårde samt så godt som alt bøndergods. Greverne og baronerne havde de største besiddelser, ofte ejede de flere hovedgårde. De ca. 60.000 bønder havde deres gårde i fæste.

Husmændenes antal steg fra ca. 25.000 til ca. 110.000 i løbet af perioden. De havde kun lidt jord, derfor drev de også andre erhverv. De var fiskere, daglejere eller landsbyhåndværkere. Det var først i 1801, at man lagde en præcis grænse mellem en gård og et hus på 1 tønne hartkorn. Herudover fandtes endnu to befolkningsgrupper, tyendet og inderster, som også blev kaldt for indsiddere. De er lidt vanskelige at

afgrænse i forhold til de andre, fordi en karl måske var en gårdmandssøn, der senere skulle overtage gården. En indsidder var ofte fattig og havde lejet sig ind hos en gårdmand, men han kunne også godt være en gammel gårdmand på aftægt.

De fleste boede i landsbyer, og gårdene havde jordfællesskab. Hver bondegård havde sine agre fordelt over hele bymarken. Man deltes altså om den gode og dårlige jord.

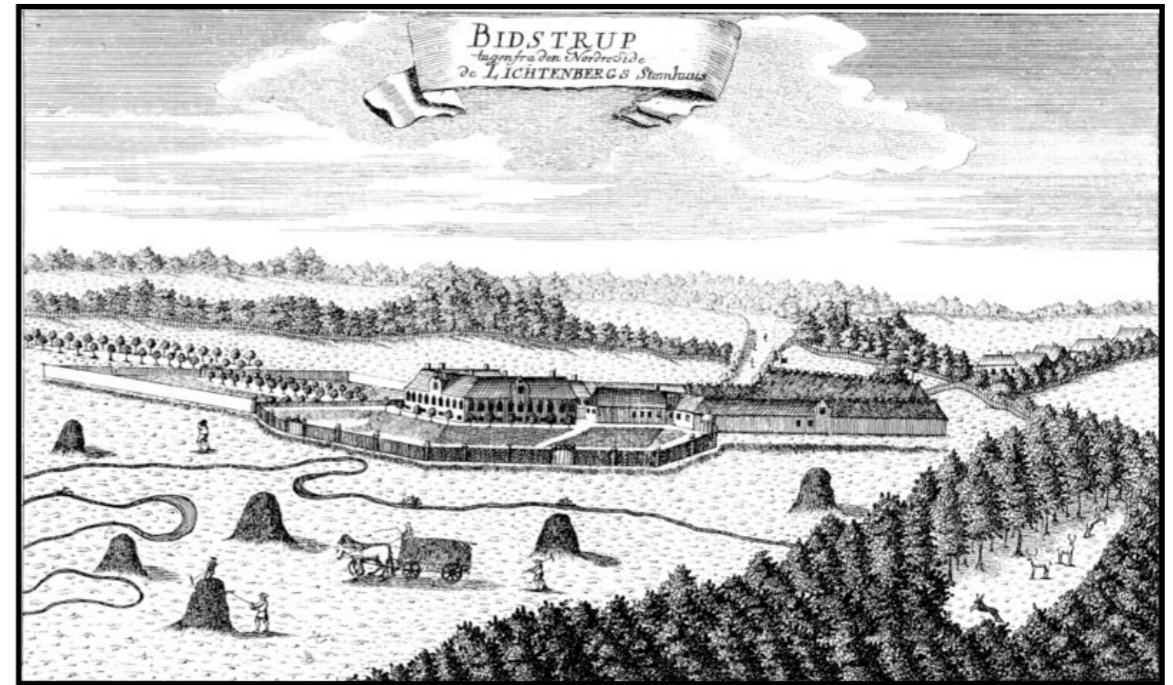
Mere end halvdelen af byens tilliggende var fællesarealer, som gadejord, skov, overdrev og moser. Man drev kvægdriften i fællesskab på græsningsarealerne, mens hver gård selv dyrkede agerbruget efter systemer, som varierede fra egn til egn. På øerne og i Østjylland var det mest det såkaldte trevangsbrug, hvor man skiftede mellem vintersæd, forårssæd og braklægning. Selv om bønderne ikke dyrkede deres jord i fællesskab, måtte de tage hensyn til hinandens arbejdsrytme. Derfor afholdt de jævnligt møder, de såkaldte bystævner, for at lægge planen og ordne de forskellige mellemværender. Hovedreglerne var nedfældet i såkaldte vider. Landboerne holdt en række fester i fællesskabet, men ellers var der

standsforhold mellem grupperne. Gårdmændene afgjorde tingene alene på bystævnet. De andre måtte godt være til stede, men de havde ingen stemmeret, skønt også de skulle rette sig efter, hvad der var blevet bestemt. Kom nogen fra husmandsstanden i nød, kunne de dog regne med hjælp fra fællesskabet. Og de fattige, der ikke kunne klare sig selv og heller ikke havde familie til at forsørge sig, blev på præstens anmodning sendt på omgang til bespisning.

Fæsteforholdet var fastlagt i det fæstebrev, som godsejeren og bonden skrev under på ved fæstets indgåelse. Bonden skulle yde tre ting: Indfæstningen skulle normalt betales med et fastsat pengebeløb. Landgilden afregnedes en gang om året med et pengebeløb eller en naturalieydelse. Hoveriet var en arbejdsydelse. Fæstebrevet bestemte ikke det sidste nærmere end "efter sædvane". Sandsynligvis lå det normalt på 3-4 arbejdsdage om ugen pr. gård, men der kunne være store udsving. Det var kun de bønder, der boede i nærheden af godset, der var hoveripligtige. Hvis afstanden fra gården var for stor, ville godsejeren hellere have ydelsen i pengeform og betale en karl. Mange steder havde man kombineret pengeydelsen

med få dages hoveri i høsttiden. Fæstebrevet forpligtede bonden til at betale sine skatter til tiden, men godsejeren hæftede selv for beløbet, hvis bonden ikke kunne betale. Hovedgårdsjorden var derfor skattefri. Godsejeren førte en liste over sine bønderkarle og bestemte, hvem af dem der skulle springe soldat. Fra tidligt i 1700-tallet var karlene (stavns)bundet til det gods, de var vokset op på, og kunne ikke forlade det uden godsejerens godkendelse. Den kunne de dog købe.

Godsejeren var så afgjort den stærkeste i forhold til den øvrige landbefolkning. Men forholdet var nogenlunde i balance, for også godsejeren var afhængig af, at det fungerede. Heri lå en form for sikkerhed, som forhindrede de værste overgreb.

Stik af herregården Bidstrup ved Randers fra 1767. I forgrunden ses fæstebønderne i gang med høsten

Illustration fra Pontoppidans Danske Atlas IV (genoptrykt 1968)

Købstadssamfundene

Også købstadssamfundene bestod af forskellige grupper, som dog var bestemt af deres erhverv. De organiseredes i lav. København havde en særlig rolle, som skyldtes dens status som residensby og hovedstad.

Ud over København fandtes knap 70 købstæder - næsten alle havde en havn. I slutningen af 1700-tallet havde over halvdelen af dem færre end 1.000 indbyggere. De største byer næst efter København, der i slutningen af 1700-tallet havde godt 80.000 indbyggere, var Odense, Aalborg og Helsingør. De talte hver omkring 5.000 mennesker. Der skete en støt indvandring fra landet – urbaniseringen var begyndt. I 1850 var København nået op på omkring 130.000 indbyggere. De var stadig sammenstuede inden for voldene, idet det af militære hensyn ikke var tilladt at flytte udenfor.

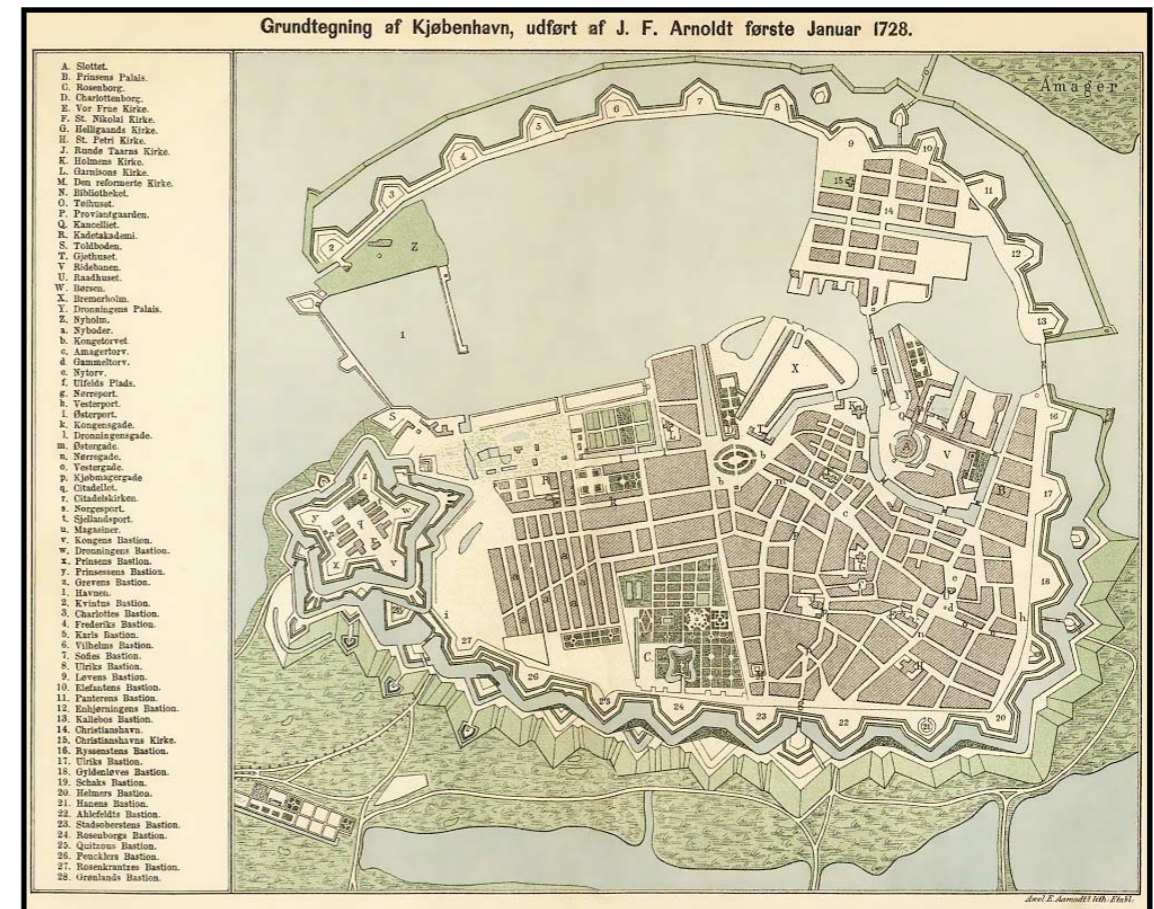
Der var to slags købstadsindbyggerne i 1700-tallet – borgerne og de andre. For at være borger skulle man købe et borgerbrev. Det skulle anbefales af det lav, man ville tilhøre. 10 % af byens befolkning var borgere. Med deres familie, tjenestefolk, lærlinge og svende udgjorde de halvdelen. I bysamfundet stod de højere embedsmænd som f.eks. (stifts)amtmanden, byfogeden, præsten og måske lægen øverst på den sociale rangstige. Dernæst kom større købmænd, håndværkere, og nederst lå daglejere, matroser, tyende og almisenydere. De sociale gruppers forhold til hinanden var ikke baseret på jordejendom, men på erhverv. Fagene var sluttet sammen i lav, hvert ledet af en oldermand. Svendene samledes i gilder. Dette gjaldt selvfølgelig kun for de større byer. I de mindre gik flere mestre sammen på tværs af fag. Lavene og gilder lignede på flere måder landsbyfællesskabet. De havde klare nedskrevne regler, og de holdt fælles fester. De fattige gik på omgang. I nogle større byer havde man

dog arbejdshuse og fattiginspektører. De fordelte frivillige gaver, og i København indkrævede de endog en direkte fattigskat.

Byerne havde stort set monopol på handel, krohold og håndværk. Kun de håndværkere, der dækkede landbefolkningens behov som f.eks. smede, måtte virke i landsbyerne. Byerne var lukkede områder, og ingen kunne komme frit ud og ind. Ved byportene stod der betjente og indkrævede told for alle varer, der skulle ind. Om natten var portene lukket. Byerne havde også en vis grad af selvstyre og egne domstole.

København havde på mange områder en særstatus. Byen var gennem hele perioden 10-15 gange større end den største købstad. I hovedstaden havde hoffet, universitetet, flåden og den største landmilitære garnison til huse. Byen havde en afgørende toldmæssig fortrinsstilling ved import af de fire vigtige importvarer: salt, tobak, vin og udenlandsk spiritus. Byens sociale top, hoffets, centraladministrationens og universitetets folk, rangerede klart over købstædernes øverste sociale lag. Denne top var sammen med de liberale erhverv og studenterne ofte toneangivende i politiske og kulturelle diskussioner. Det gælder især

reformperioden sidst i 1700-tallet og de politisk aktive år i 1840'erne.

Kort over København fra 1728 af J.F. Arnoldt

Fra Wikimedia Commons/eremit.dk

Den enevældige stat

Danmark var det eneste land, der havde lovfæstet det enevældige arvekongedømme, men kongerne var sjældent enerådige, fordi de havde rådgivere ved deres side. I den enevældige regering fandtes der ingen adskillelse mellem forvaltning og regering - mellem administration og lovgivning.

Kongen ansatte sine rådgivere i centraladministrationens bureaukrati, som allerede var veludbygget før 1750. Det bestod af forskellige kollegier, hvoraf enkelte af dem kaldtes for kancellier. Danske Kancelli var det vigtigste. Det dækkede de opgaver, som moderne indenrigs-, justits-, undervisnings- og kulturministerier har. Tyske Kancelli (siden 1814 Slesvig-Holsten-Lauenborgske Kancelli) havde de samme opgaver i hertugdømmerne. Departementet for Udenrigske Anliggender med udenrigsministeren som chef tog sig af udenrigspolitikken. Der var et Krigskancelli, og alt

økonomisk lå samlet i Rentekammeret, der efterhånden fik aflastning af et Kommercekollegium og et Finanskollegium.

Regeringerne var selvfølgelig som før præget af kongernes personlighed og deres lyst og evne til at lytte til deres rådgivere. Den første konge i perioden var Christian 7. (1766-1808), som sad på tronen i 42 år. Han var sindssvag og havde i tidens løb vidt forskellige rådgivere. Først var det hans faders to veltjente, A.G. Moltke og J.H.E. Bernstorff. Den tyske læge Struensee afløste dem, men denne gik for intenst frem med sine progressive reformer og sit forhold til dronningen. Efter hans anholdelse og henrettelse faldt reformiveren kendeligt under Høgh-Guldbergs ledelse. Den kom først i gang igen, da Christian 7.s 16-årige søn, den senere Frederik 6. (1808-1839), uformelt overtog styret i 1784. Hans rådgivere blev brødrene

Christian Ditlev og Ludvig Reventlow og Bernstorfferne.

Da Frederik 6. også formelt besteg tronen i 1808, var han blevet noget mindre progressiv. Det var ham, der søsatte sætningen "Vi alene vide". Han tog i sine seneste 12 år den konservative P.Chr. Stemmann som rådgiver og indsatte ham som kancellipræsident, men han havde også plads til den liberale A.S. Ørsted på den øverste juridiske post i Danmark - generalprokurørens. Den sidste konge i perioden var Christian 8. (1839-48). Han beholdt begge rådgivere.

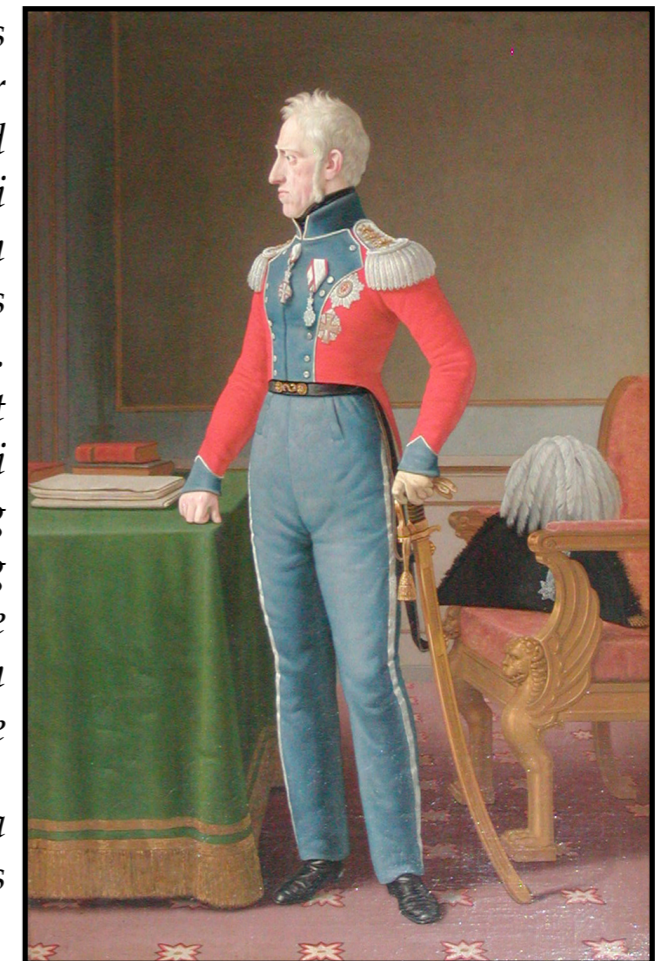
Lokaladministrationen var enevældens svage led igennem 1700-tallet. Den manglede en tætmasket administration. Landet var inddelt i en række amter med amtmanden som overøvrighed. Han kunne dog ikke overkomme alle opgaver, derfor var kongen henvist til godsejerne og gav dem offentlige funktioner som skatteopkrævning og soldaterudskrivning. Og det var godsejeren, som befolkningen normalt mødte som kongens repræsentant.

Amtmanden hørte direkte under Danske Kancelli, Rentekammeret eller Krigskancelliet, alt efter hvad

sagen drejede sig om. Under ham stod amtsforvalteren - han opkrævede skatterne fra godsejerne. Også herredsfogederne og byfogederne var underordnet amtmanden - de sad som dommere og politimestre i deres herreder eller købstæder. Amtmanden holdt sig dog for det meste udenfor og fungerede som appelinstans. Kongen udpegede alle sine embedsmænd. Undersåtterne havde mulighed for at gå direkte til kongen.

I C.W. Eckersbergs maleri fra 1825 står Frederik 6. i fuld uniform i audiensgemakket, sådan som mange af hans undersåtter mødte ham. Frederik 6. var kortfattet og brysk i tonen, men i realiteten velvillig og rede til at hjælpe og belønne, og på den måde personificerede han den patriarkalske enevælde

Fra Wikimedia Commons

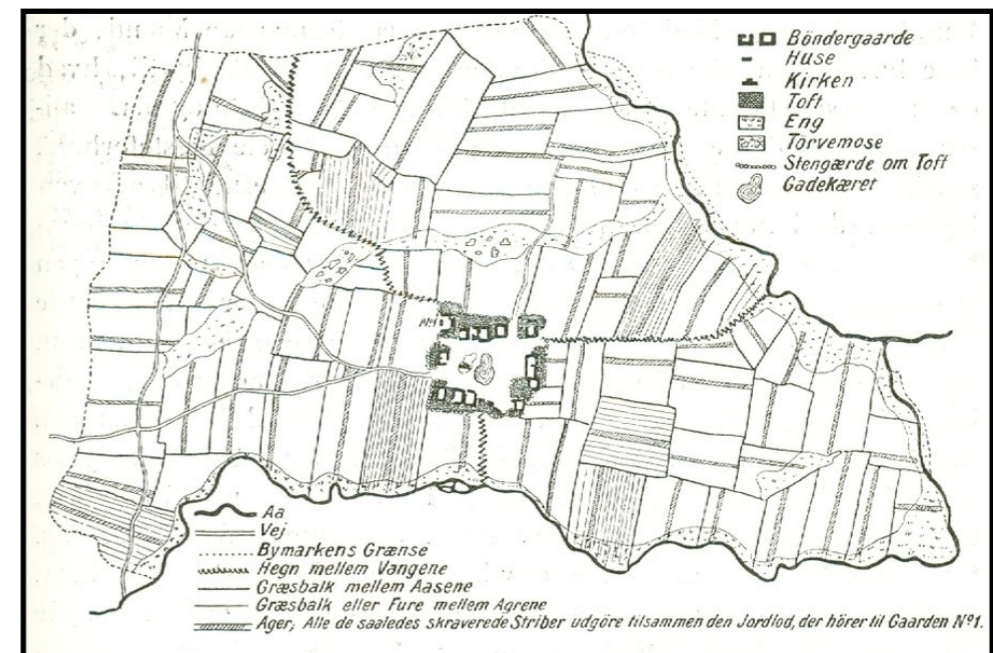
Reformperioden ca. 1750-1800

De mest gennemgribende reformer skete på landet, hvor jordfælleskabet blev ophævet og mange selvejergårde så dagens lys. Men også det øvrige samfund oplevede ændringer i handelspolitikken og forbedringer for fattig-, skole- og sundhedsvæsenet.

Omkring midten af 1700-tallet var de dårlige tider efter Den Store Nordiske Krig blevet bedre igen. Godsejerne mente ikke, de fik nok ud af det økonomiske opsving, og regeringen syntes heller ikke, at de gode tider lagde nok i statskassen. Desuden var der på denne tid også i Danmark overskud til at tænke de tanker, som mange andre europæiske konger og statsmænd tænkte i oplysningstiden. Det drejede sig om at skabe en positiv handelsbalance og en stor og rask befolkning. Også retsstatsopfattelser, rationelle og mere humanistiske tanker optog sindene.

Landboreformerne strakte sig over knap 40 år fra sidst i 1750'erne og kan overordnet inddeles i faser alt efter

de emner, der blev taget op. Det væsentligste punkt på det tekniske område var at få jorderne "udskiftet", dvs. at bøndernes jorder blev samlet og ikke længere skulle ligge spredt over landsbyens forskellige jorder.

Plan over en landsby med marker inden udskiftningen. Her kan man tydeligt se, at de enkelte bønder havde små strimler mange steder på bymarken

Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907)

Film Landboreformerne

I dette miniforedrag giver lektor emeritus, dr. phil. Gerda Bonderup et overblik over landboreformernes forskellige faser i anden halvdel af 1700-tallet

På det retslige område var det vigtigst, at hoveriet blev afløst, og at bønderne blev arvefæstere - dvs. at gårdene kunne forblive i familien. Meget vigtigt var også, at bønderne selv og ikke godsejeren fra 1788 takserede gården ved fæsteskite, og at stavnsbåndet blev ophævet i 1788.

Hoveriet blev dog ikke afløst, men skulle aftales mellem godsejer og bønderne. De gårde, der i 1790'erne endnu ikke var skiftet ud, skulle fra nu af, hvis de ville

foretage udskiftningen, betale renterne af omkostningerne, hvad der havde været pålagt godsejeren før. Reformernes landbotekniske forbedringer gav bondestanden et opsving - så stort, at mange kunne købe sig fri af fæstet med støtte fra staten og godsejerne. De retsligt forbedrede forhold gav bønderne selvtillid. Med landboreformerne blev godsejerens administrative opgaver reduceret, og deres udskrivningsmyndighed blev helt fjernet.

Samtidig voksede vejvæsenet, fattigvæsenet og skolevæsenet. Fattig- og skolevæsenet fik klare retningslinjer for at skaffe de nødvendige bidrag. Administrative kommissioner med præsten, enkelte godsejere og gårdmænd skulle nedsættes og skaffe pengene, hvis ikke der kom nok på frivillig basis. De måtte opkræve de nødvendige skatter. 1803-forordningen sørgede for de fattige. 1814-forordningen bestemte på ny almindelig undervisningspligt, noget der allerede havde været bestemt siden 1730'erne.

Også et sundhedsvæsen blev skabt. Regeringen oprettede en fødselsstiftelse, hvor enlige piger gratis og anonymt kunne føde deres børn. Enkelte sygehuse blev oprettet, et net af embedslæger - ganske vist

grovmasket – blev spændt over riget og et rådgivende lægeorgan etableret og lagt under Danske Kancelli. Da kravene til lokaladministrationen voksede så eftertrykkeligt, blev den moderniseret. Amtmænd og herredsfogeder skulle nu have juridisk embedseksamen, lønforholdene blev forbedret og sagsbehandlingen lagt i fastere rammer, så den i højere grad kom til at ligne et moderne bureaukratis.

Erhvervene blev hjulpet på forskellig vis. Regeringen lempede noget på den protektionistiske handelspolitik, hvor byerne og handelskompagnerne havde haft monopoler. En ny toldforordning af 1797 ophævede forskellige restriktioner, herunder nedsættelse af importtolden.

Reformerne blev båret frem af oplysningstidens humanistiske idealer, der havde støtte blandt en række embedsmænd og sandelig også godsejere. Selvom nogle af dem protesterede, var der andre, der så reformerne som en tiltrængt modernisering, som også ville gavne dem selv. Blandt drivkræfterne spillede de store godsejere som Moltkerne, Reventlowerne og Bernstorfferne en vigtig rolle. Det var også lykkedes at opbygge en pålidelig administration, der kunne holde

øje med udviklingen. Åndslivet og opinionen havde ligeledes spillet en større rolle i reformperioden, idet borgerlige i København havde blandet sig. Nogle af dem var embedsmænd, som sendte oplysningstankerne videre i systemet; Struensee havde givet trykkefrihed under ansvar - noget der ikke blev ændret efter hans fald. Andre udviklede et mere radikalt livssyn især omkring og efter den franske revolution i 1789.

Antiaristokratiske og systemkritiske tanker blev ført frem. Da Malthe Conrad Bruun og P.A. Heiberg i 1790'erne vovede sig for langt ud, satte en ny forordning fra 1799 ikke blot en stopper for deres fremtidige virke, men sendte også med tilbagevirkende kraft de to syndere i landsforvisning.

En dansk identitetsfølelse var på vej. Den fik siden næring fra de - oprindeligt tyske - romantiske strømninger, som vandt indpas omkring 1800. I stedet for at forherlige mytologien fra antikken lovpriste man den nordiske mytologi. Det første politiske udslag af nationalisme var en forordning af 1776 om, at embedsmændene skulle være født i det danske rige.

Forordning om stavnsbåndets ophævelse 20. juni 1788

Med denne forordning af 20. juni 1788 ophævedes stavnsbåndet, der ved lov havde bundet store dele af den mandlige befolkning til det gods, hvor de var født. Aldersgrænsen blev til at begynde med sat til alle mellem 14 og 36 år, men grænsen blev løbende ændret, og i 1788 var grænsen udvidet til alle mellem 4 og 40 år. Stavnsbåndet var efter pres fra godsejerne og militæret blevet indført af Christian 6. i 1733. Landbrugskrise og vandring fra land til by gjorde det vanskeligt at bortfæste ledige gårde og rekruttere den nødvendige arbejdskraft. Og da det samtidig var godsejernes pligt at udskrive bønder til landmilitser, var også dette rekrutteringsgrundlag påvirket. I midten af 1700-tallet var Danmark under påvirkning af europæiske strømninger som oplysningstidens menneskesyn og merkantilismens nye økonomiske ideer. Dette medførte vedtagelsen af en række landbrugsreformer, der bl.a. skabte forbedrede bonderetlige kår, og ophævelsen af stavnsbåndet må ses som et led i disse reformer. De første tiltag mod forbedrede vilkår for bønderne blev taget med nedsættelsen af først "Den lille landbokommission" i 1784 og senere "Den store landbokommission" i 1786.

Kommissionernes arbejde resulterede bl.a. i en anbefaling af at ophæve stavnsbåndet. Til trods for stor modstand fra godsejerne blev forordningen vedtaget, og stavnsbåndet skulle over en årrække frem til år 1800 ophæves.

Med forordningen forsvandt godsejerens formelle magt over bondestanden, og udskrivningen af soldater overgik til et statsligt sessionsvæsen. Dog var fx sønner af adelen, præstestanden, lærerstanden, embedsmænd og købstadsborgere fritaget for at blive udskrevet som soldat, og de mest velhavende inden for bondestanden kunne købe de fattigste til at udføre deres militærtjeneste.

Herunder følger et uddrag af forordningen. Hele teksten kan læses på danmarkshistorien.dk.

XXIII. Forordning

Om Stavnsbaandets Løsning fra Godserne for Bondestandens Mandkiøn i Danmark

Vi Christian den Syvende, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, [de Venders og Gothers Hertug

udi Slesvig, Holstein, Stormare, Dytmarsken og Oldenborg] Giøre alle vitterligt:

at da Bondestanden indbefatter den talrigeste Deel af Landets Indbyggere, og Statens Styrke saavel i Hensigt til Forsvars-Væsenet, som den almindelige Velstand, fornemmeligen beroer paa denne betydelige Nærings-Stands Vindskibelighed[1], Mod og Fædrenelands-Kierlighed; saa kunne Vi ikke giøre et for Os selv kierere og for det Almindelige gavnligere Brug af Vor Kongelige Myndighed, end at anvende samme til at opmuntre disse borgerlige Dyder; ved omhyggeligen at beskierme og med Kraft haandthæve Vore kiere og troe Undersaatter af Bondestanden i deres Rettigheder, især den personlige Frihed, som af Vor Herr Oldefader, høylovlige Ihukommelse, Kong Friderich den Fierde i Forordningen af 21de Februarii 1702, ved den i nogle Provinser da brugelige Vorned-Rets[2] Ophævelse, er bleven dem skienket, og som ikke mindre tilkommer denne, end de øvrige Stænder.

Og da Vi have befundet, at det Stavnsbaand, som for nærværende Tiid hefter Bønderne i Vort Rige Danmark til det Gods, paa hvilket de have fyldt det 4de Aar, har

sin Grund i den Indretning ved Land-Milicen, at Jorddrotterne have været pligtige til at fremstille det til Krigshærens Vedligeholdelse fornødne Mandskab, i Forhold af deres Eyendommers matrikulerte Hartkorn; saa ville Vi allernaadigst fritage Jordegods-Eyerne fra at levere Folk til Krigs-Tienesten, hvilken herefter skal fordres umiddelbar, som en almindelig og personlig Pligt imod Os og Fædrenelandet; Og paa det at denne maa kunne opfyldes med desto større Lyst, have Vi forundt de af Land-Almuen udskrevne Soldater saadanne Fordeele, som ey alleene kan holde dem skadesløse for de med Krigsstanden forbundne Byrder, men endog være en passende Belønning for deres Tieneste.

I øvrigt erklære Vi paa det høytideligste og ved Vort Kongelige Ord, at den Frihed, som herved tilsiges Bondestanden i Vort Rige Danmark, ikke alleene skal have sin Virkning til de i denne Lovgivning fastsatte Tiidspunkter, men endog stedse være uigenkaldelig og paa ingen Maade kunne svækkes eller indskrænkes. Thi byde Vi herved og allernaadigst befale:

§. 1.

Stavnsbåndet til Godserne skal aldeles ophøre fra den

1ste Januarii Aar 1800, saaat alle af Bondestanden i Danmark, som da, i Følge de herefter anførte Bestemmelser, ere heftede til noget Gods, fra bemeldte Tiidspunkt skulle have Frihed til at til at opholde dem i de, til Land-Milice-Indretningens Vedligeholdelse, foreskrevne Districter, indtil de af Sessionen have faaet Afskeeds- eller Friheds-Passer, da det derefter maa være dem tilladt at nedsætte dem og søge Næring overalt i Riget. (...)

Thi byde og betale Vi herved Vore Grever, Stiftbefalingsmænd, Friherrer, Biskopper, Amtmand, Landsdommere, Præsidenter, Borgemestere og Raad, Amtsforvaltere, Fogder og alle andre, som denne Vores Forordning under Vort Cancellie-Segl tilskikket vorder, at de den paa behørige Steder, saavelsom og af Prædikestolene, til alle Vedkommendes Efterretning strax lade læse og forkynde. Givet paa Vort Slot Christiansborg udi Vores Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn den 20 Junii 1788.

Under Vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R.

(...)

[1] Vindskibelighed: foretagsomhed; flid.

[2] Vorned-ret: Et fæste- og hoveriforhold, der afskaffedes i 1702, men delvist genindførtes med stavnsbåndet i 1733.

Kildens oprindelse: Kongelige forordninger og åbne breve (1788).

Frihedsstøtten, der blev rejst i 1792 for at markere, at stavnsbåndet var blevet ophævet i 1788. Stavnsbåndet ophørte dog først reelt i år 1800

Foto: Wikimedia Commons

Udenrigspolitikken indtil Napoleonskrigene

Den europæiske balance var ustabil igennem 1700-tallet. Den var under konstant pres fra Frankrigs og Englands stridigheder og magtkampen mellem Østrig og Preussen. Den danske udenrigspolitik var præget af to problemer, der for en gangs skyld lå kronologisk efter hinanden. Det første var at bevare landets grænser og besiddelser mod syd. Trods gentagne traktater ulmede det omkring de gottorpske arvekrav. Det andet var den svenske konges nye interesse - nemlig Norges indlemmelse. Samtidig prøvede Danmark at holde sig så neutralt som muligt - indtil omkring århundredskiftet på defensiv, siden på offensiv vis. Det fik stor betydning for storhandelen.

I hele 1700-tallet var den europæiske politik præget af to blokke, som kappedes inden for hver blok, men også med hinanden. Forholdet mellem England og Frankrig og mellem Østrig og det opkomne Preussen var præget af mistillid og magtudvidelse. Samtidig var de

europæiske magters forhold til hinanden præget af en ide om balance i Europa, hvor der blev indgået alliancer på kryds og tværs for at opretholde ligevægten. Det betød meget for de strategiske planer, de forskellige stater måtte lave.

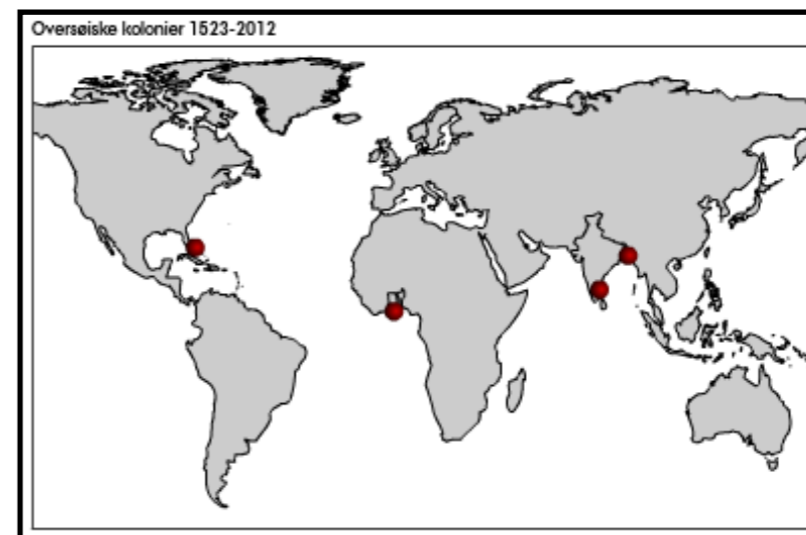
Siden Den Store Nordiske Krigs afslutning i 1720 havde dansk udenrigspolitik mål været at bevare de grænser, som var blevet fastsat. Vigtigst var, at Danmark havde indlemmet og fået anerkendt en række gottorpske besiddelser i Slesvig og Holsten. I løbet af det følgende halve århundrede var det omsider lykkedes at få denne usikkerhed ud af verden, først ved at Sverige og siden Rusland afstod fra sine krav.

Lige da man i Danmark troede at kunne se en roligere tid i møde, tog arvefejden Sverige fat igen: Gustav 3. havde flere gange tænkt sig at indlemme Norge med de mest fantasifulde planer. Han var dog hver gang med besvær blevet bremset af sine rådgivere. Men i

1788 troede han, at Rusland var så vel engageret mod syd, at han fremprovokerede krigen og det på sin sceneglade facon. Han havde udklædt en række soldater som kosakker med teaterkostumer og sendt dem som angribere til den svensk-russiske grænse. De måtte selvfølgelig slås tilbage, og dermed blev krigen den defensive krig, som hans besværlige rigsdag kunne acceptere. Danmark kom i en alvorlig klemme, for det skulle stå ved Ruslands side ifølge "Den Evige Alliance", som var indgået i 1773. Den danske udenrigsminister beordrede - dog kun nølende - nogle tropper fra Norge ind i Sverige. Kronprinsen var tilfældigvis på det tidspunkt i Norge og fulgte med tropperne og deres general Carl af Hessen. Da blev det for meget for England og Preussen. De krævede heldigt for Danmark, at man trak sig ud igen, hvilket hurtigt skete. Rusland kunne arbejde videre mod syd og Sverige faldt til ro, især efter mordet på Gustav 3. i 1792, men revolutions- og Napoleonskrigene stod for døren.

Udenrigspolitikken i Danmark blev varetaget af først et par generationer af Bernstorffer og siden af kronprins Frederik selv. Nok trak det jævnlige op til kriser, men

det var kun landalmuen, der mærkede noget dertil. For det var kun dem, der ved mobilisering skulle sende soldater. I krigstider herskede der løse regler for, hvem der måtte sejle og handle med hvem og med hvad. Lande i krig var selvfølgelig udelukkede i hinandens farvande og havne, og det gav neutrale lande som Danmark en chance – ikke mindst da konflikterne udkæmpedes mellem de store kolonimagter. Det lykkedes Danmark at opretholde en betydelig oversøisk handel århundredet ud.

Under merkantilismen i 1600- og 1700-tallet fik Danmark i lighed med andre europæiske lande kolonier i tropenerne. Selv om Danmark aldrig blev en kolonimagt på linje med Storbritannien, Spanien, Portugal, Nederlandene og Frankrig, var kolonitiden vigtig for både dansk handel og selvforståelse. På kortet herover ses de danske kolonier frem til midten af 1800-tallet: De vestindiske øer, Guldkysten i Afrika samt Trankebar og Serampore i Indien.

Fra danmarkshistorien.dk

Udenrigspolitikken indtil Wienerkongressen

Tre markante kriser ramte Danmark i denne periode, Slaget på Reden i 1801, Københavns bombardement i 1807 og Freden i Kiel i 1814. På Wienerkongressen senere på året 1814 begyndte man at "nytegne" Europakortet.

Med Frankrigs krigserklæring mod Østrig og Preussen i 1792 og året efter mod England begyndte en eftertrykkelig omkalfatring af det europæiske balancesystem. Danmark prøvede godt nok fortsat at holde fast ved sin defensive neutralitet, men blev allerede i sommeren 1793 kraftigt opfordret af England, Rusland og Preussen til at vælge side og hjælpe med at udsulte Frankrig. Danske købmænd var dog interesserede i franskvenlig politik, og med lempe lykkedes det at komme ud af krisen. Det varede imidlertid ikke længe, for i de oprørte vande måtte Danmark gå over til en offensiv neutralitetspolitik. Det betød, at de vigtigste handelsskibe måtte ledsages af et

krigsskib. England var meget fortørnet og bragte mange skibe op. Værre var det dog, at Frankrig og Rusland i 1801 havde fundet sammen mod England, der nu med opankrede krigsskibe ved Kronborg krævede, at Danmark skulle trække sig ud af sin alliance med Rusland. Det overhørte kronprinsen, og resultatet blev Slaget på Reden, som Danmark tabte jammerligt.

Danmark gik herefter tilbage til en defensiv neutralitetspolitik. Napoleon vandt mere og mere frem, og i 1806 krævede han en fuldstændig kontinentalspærring mod England. Både Frankrig og England stillede betingelser for Danmark, og hektiske diplomatiske forhandlinger fulgte. England mistede tålmodigheden, bombarderede København i 1807 og beslaglagde hele den danske flåde. Da sluttede Danmark sig til Napoleon og førte søkrigen videre ved at tillade et udbredt kapervæsen og ved at bygge en ny,

hurtig flåde af små kanonbåde. Men krigslykken stod ikke Danmark bi, og ved Freden i Kiel i januar 1814 måtte Danmark skrive under på Englands og Sveriges traktat, som påbød afståelsen af Norge. Som kompensation skulle Danmark få Svensk Pommern med øen Rügen. Rusland skulle hjemkalde sine 60.000 mand, der stod i Holsten. Men hverken Rusland eller Sverige efterkom sine løfter på grund af Norges oprør og erklæring om at være et frit kongerige med den danske tronfølger som konge.

Krigslykken havde heller ikke stået Napoleon bi. Han havde tabt det store slag mod de allierede hære fra Rusland, Østrig og Preussen ved Leipzig i oktober 1813. Forskellige aftaler blev sluttet, og for at genoprette et Europa i varig balance mødtes store og små fyrster i Wien i efterår 1814. Selv Frankrig, som man ikke ville gå udenom, var med. Det så ikke for godt ud for lille Danmark, der i denne sammenhæng ikke betød ret meget. Frederik 6. var alvorligt bange for, at Danmark skulle deles op mellem Sverige og Rusland. Han var rejst med en stab af embedsmænd til Wien, men fik ikke adgang til de store besluttende møder eller en plads i et udvalg. Da den slagte Napoleon i 1815 dukkede op

med en hær, var der større problemer at tage hånd om. Nok havde Rusland trukket sine soldater hjem, men Danmarks forhold til Sverige fik ikke sin afklaring før flere år senere. Frederik 6.s angst blev dog aldrig til virkelighed.

I Wien ordnede man Europakortet stort set efter forholdene fra før revolutionskrigenes start i 1792. Danmark fik i sidste ende Lauenborg som bytteobjekt for de svenske områder i Nordtyskland, som Preussen gerne ville have. Også Det Tyske Kejserrige - det store område midt i Europa - blev ordnet fra bunden af. De flere hundrede små og større stater blev nu samlet til 39 og fik et nyt navn: Det Tyske Forbund. Det fik i Wien i opdrag at oprette en stænderforsamling i hvert forbundsland. Både hertugdømmet Holsten og det nye Lauenborg, som begge hørte under den danske krone, hørte til forbundet, og det kom til at volde store problemer, for Slesvig og Holsten måtte efter en 400 år gammel vedtagelse ikke adskilles, hvad Ridderskabet, hertugdømmernes adelsstand, holdt kraftigt på. Da hele Europa faldt mere eller mindre i dvale i de næste mange år, glemte man forfatningskravet, men det dukkede op igen som et indenrigsproblem.

Frederik 6.: Åbent brev om Norges afståelse til Sverige 18. januar 1814

Ved freden i Kiel 14. januar 1814 afstod Danmark Norge til Sverige som afslutning på Danmarks deltagelse i Napoleonskrigen 1807-1814. Den danske konge Frederik 6. udsendte efterfølgende en meddelelse til befolkningen i Danmark og Norge i form af et åbent brev om fredstraktatens bestemmelser. Ifølge fredstraktaten indgået mellem Sverige og Danmark den 14. januar 1814 var Frederik 6. forpligtiget til at proklamere afståelsen af Norge for befolkningen og opfordre til, at selve overdragelsen foregik i ro og orden.

Aabent Brev om Norges Afstaaelse til Sverrig

Vi Frederik den Sjette, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken. Oldenborg og Pommern, Fyrste til Rygen, gjøre vitterligt, at, da Vi under mange og haarde sammenstødende Omstændigheder for Vort Monarkie, have, for at gienoprette Fred i Norden, og for at afværge fra Kongeriget Norge en det overhængende Hungersnød, ved Fredstractat af 14 i denne Maaned [januar] 1814 frasagt Os, saavel for Os Selv, som for vore Efterfølgere til Danmarks Trone og Kongerige, til Fordeel for Hans

Majestæt Kongen af Sverrig og Hans Efterfølgere til Sverrigs Trone og Kongerige, alle Sine Rettigheder og Adkomster til bemeldte Kongerige Norge; saa have Vi ved samme Fredstractat afløst, ligesom Vi og ved dette vort aabne Brev afløse alle Norges Indbyggere i Almindelighed, og Enhver af dem især, fra den Hyldings- og Troskabs-Eed, de, som Undersaatter i Almindelighed, eller som Embedsmænd i Særdeleshed, Enhver i sin Stilling, civil eller militair, geistlig eller verdslig, til Os have aflagt; hvorhos Vi, paa Grund af og i Overeensstemmelse med Tractatens 16de Art., indbyde dem alle til med Orden og Roelighed at gaae over til den nye Regiering, som paa den meest forbindende Maade har forpligtet sig til at lade Norges Indvaanere beholde og nyde deres Love, Frietager, Rettigheder, Friheder og Privilegier saadanne, som de for nærværende Tid ere.

Kildens oprindelse: Collegial Tidende no. 7, 12. feb. 1814, s. 106 - 107.

Krise, genopbygning og kulturel opblomstring

Napoleonskrigene siden 1801 havde været dyre, inflationen voksede, og regeringen i Danmark måtte gribe til forskellige tiltag for at overvinde de følgende krisear. Religiøse bevægelser var allerede opstået rundt omkring for at finde meningen med livet, mens befolkningen politisk set gik i dvale.

Først udskrev regeringen højere skatter, dernæst trykte den sedler. Staten gik - som man siden sagde - bankerot i 1813. En central Rigsbank afløste Kurantbanken fra 1736. En ny pengeværdi blev fastsat. Den nye rigsbankdaler (rbd.) skulle koste seks gamle rigsdaler. I 1818 blev Rigsbanken privatiseret og fik navnet Nationalbanken. Den skulle stramme udlånspolitikken og få sedlerne op på fuld værdi igen. Det sidste blev først nået i 1837.

Der var kriser i alle erhverv. Landbruget havde fået gavn af reformerne. Det medførte en produktionsstigning, som imidlertid hurtigt

resulterede i en afsætningskrise. Det kan man se af, at prisen på landbrugsprodukter faldt med 40%. Byerhvervene fik efter de gyldne tider under neutralt flag store problemer, for siden 1807 var handelen nærmest gået i stå og kom ikke rigtigt i gang igen. De fleste handelshuse i København og mange provinskøbmænd gik fallit. Handelen måtte tilpasse sig sparetiderne, og det medførte, at de handlende måtte dele sig i flere grupper i København og også i provinsen. Detailhandlen tog høkere og urtekræmmere sig af, købmandshandel foregik som hidtil med gårdmændenes varer, mens storkøbmændene, der før ikke tog sig af handel med indenlandske landbrugsvarer, opkøbte dem nu systematisk til store mængder for den almindelige købmandsstand. Sidst i 1820'erne var den værste krise overstået. Landbrugsprodukter kunne igen afsættes og især lykkedes det at eksportere kornvarer. Det gav navnet

på den efterfølgende periode helt op til 1870'erne, nemlig kornsalgperioden.

På landet benyttede man kriseårene til mindre bekostelige forbedringer som dræning og mergling af marker og af den jord, der hidtil havde ligget hen som overdrev. Man udvidede husdyrproduktionen. De fleste gårde slap helskindet igennem krisen – kun nogle store landbrug gik konkurs. Kornsalgperioden hjalp især gårdmandsstanden. Den blev velkonsolideret og i stand til at producere for det internationale marked, der var gået ind i arbejdsdelingens tid. Også de øvrige landboere nød godt af opgangstiden. Flere kunne brødfødes og antallet af huse med jordtilliggende blev fordoblet i løbet af 30 år.

I byerne kunne nye driftige storfirmaer etablere sig fra sidst i 1820'erne ved hjælp af en kombination af låntagning og selvfinansiering. Nogle af de gamle købmandshuse var også kommet sig igen. Både de gamle og nye gjorde sig bemærket ved mæcenvirksomhed for kunstnerne – især i København, hvor de også støttede studenter og fattige akademikere.

Storkøbmændene, embedsmændene og det øvrige bedre borgerskab kastede sig igen ud i et blomstrende foreningsliv, som sidst i 1700-tallet havde præget selskabslivet i København og andre købstæder. Medlemmerne havde sidst i 1700-årene også været politisk engagerede, nu var de blevet mere interesserede i finkulturelle og historiske emner.

Religiøse vækkelser opstod på landet i slutningen af 1790'erne. De var nær beslægtet med pietismen fra 1700-tallets midte. Tilhængerne var ind imellem noget rabiater over for de statskirkelige præster. Netop præsterne var på flere områder kongens administrative forlængede arm i lokaladministrationen. Derfor opfattede regeringen de vakte, som man kaldte tilhængerne, som oprørere og greb ind. En generation senere skete et vist personsammenfald mellem de vakte og den politiske bondebevægelse. Det brød regeringen sig slet ikke om.

Regeringen var heller ikke tryk ved præsten og digteren N.F.S. Grundtvig, der lagde sig ud med den officielle teologi. Det blev til en slags kirkekamp og endte med en retssag. Grundtvig havde stor indflydelse på de vakte.

Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, 1783-1872

Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907)

Slesvig, der ikke hørte til Det Tyske Forbund, fik en forsamling. Samtidig fik kongeriget to stænderforsamlinger, en i Viborg og en i Roskilde. Stænderne var kun rådgivende. Valgcensus var høj – kun 3 % af befolkningen fik stemmeret. Det svarede til ca. 15 % af mændene. Til gengæld var valgdeltagelsen forbløffende høj. Fra gårdmandsstanden stemte 80 %.

Politisk herskede der med enkelte undtagelser stort set ro indtil Julirevolutionen i Frankrig i 1830. Da krævede en ung dansk embedsmand, Uwe Jens Lornsen fra hertugdømmerne, den længe lovede stænderforsamling sat i værk. Han kom i fængsel, men forordningen blev givet den 15. maj 1834. Den løste det vanskelige problem omkring hertugdømmerne, der ikke måtte deles, således, at også

Adam Oehlenschläger "Guldhornene" 1802

Adam Oehlenschläger (1779-1850) skrev i 1802 digtet "Guldhornene". De to guldhorn, der kort tid forinden var blevet stjålet fra Kunstammeret i København og omsmeltet af en guldsmed, stammede oprindeligt fra ca. 400 e.Kr., og de blev fundet i Sønderjylland i 1639 og 1734. Oehlenschlägers digt markerer romantikkens gennembrud i dansk litteratur, og "Guldhornene" betegnes som et af de vigtigste danske værker i denne periode.

Romantikens vigtigste temaer var kærligheden, historien og naturen, og centralt var organismetanken: Ideen om, at en større sammenhæng gennemstrømmede hele universet, og at denne sammenhæng især åbenbarede sig for kunstnere, der ikke var styret af fornuft, men af følelser og fantasi.

På de følgende sider kan du læse digtet i dets fulde længde, og du kan høre første halvdel af digtet læst op i 1930 af skuespiller Thorkild Roose (1874-1961) her:

[Spil lydclip ►](#)

Fra Dansk Lydhistorie/Statsbiblioteket

Guldhornene

De higer og søger
I gamle Böger,
I oplukte Höie
Med speidende Öie,
Paa Sværd og Skiolde
I muldne Volde,
Paa Runestene
Blandt smuldnede Bene.

Oldtids Bedrifter

Anede trylle;
Men i Mulm de sig hylle,
De gamle Skrifter.
Blikket stirrer,
Sig Tanken forvirrer.
I Taage de famle.
„I gamle gamle
Hensvundne Dage!
Da det straalte i Norden,
Da Himlen var paa
Jorden,
Giv et Glimt tilbage!“

Skyen suser,
Natten bruser,
Gravhöien sukker,
Rosen sig lukker.
De övre Regioner
Toner!
De sig möde, de sig
möde,
De forklarede Höie,
Kampfarvede, röde,
Med Stierneglands i Öie.

„I som raver i blinde,
Skal finde
Et ældgammelt Minde,
Der skal komme og
svinde!
Dets gyldne Sider
Skal Præget bære
Af de ældste Tider.
Af det kan I lære.
Med andagtsfuld Ære
I vor Gave belønne.
Det skiönreste Skiönne,

En Möe
Skal Helligdommen
finde!“
Saa synge de og svinde.
Lufttonerne döe!

Hrymfaxe[1] den sorte
Puster og dukker
Og i Havet sig begraver.
Morgenens Porte
Delling oplukker,
Og Skinfaxe[2] travet
I straalende Lue
Paa Himlens Bue.

Og Fuglene synge.
Dugperler bade
Blomsterblade,
Som Vindene gyngede.
Og med svævende Fied
En Möe hendandser
Til Marken afsted.
Violer hende krandsen.
Hendes Rosenkind
brænder,

Hun har Lilliehænder.
Let som en Hind
Med muntert Sind,
Hun svæver og smiler;
Og som hun iler
Og paa Elskov grubler –
Hun snubler!
Og stirrer og skuer
Gyldne Luer,
Og rødmer og bæver
Og zittrende hæver
Med undrende Aand,
Af sorten Muld,
Med sneehvide Haand,
Det röde Guld.

En sagte Torden
Dundrer!
Hele Norden
Undrer!

Og hen de stimle
I store Vrimle,
Og grave og søge
Skatten at foröge.

Men intet Guld!
Deres Haab har bedraget.
De see kun det Muld,
Hvoraf de er taget.

Et Sekel[3] svinder!!

Over Klippetinder
Det atter bruser.
Stormenes Sluser
Bryde med Vælde.
Over Norges Fielde
Til Danmarks Dale
I Skyernes Sale,
De forklarede Gamle
Sig atter samle.

„For de sieldne Faae
Som vor Gave forstaae,
Som ei Jordlænker binde,
Men hvis Siele sig hæve
Til det Eviges Tinde,
Som ane det Höie
I Naturens Öie,
Som tilbedende bæve

For Guddommens
Straaler,
I Sole, i Violer,
I det Mindste, i det
Störste,
Som brændende törste
Efter Livets Liv,
Som – o store Aand
For de svundne Tider!
See dit Guddomsblik
Paa Helligdommens
Sider,
For dem lyder atter vort
Bliv!
Naturens Sön,
Ukiendt i Lön,
Men som sine Fædre
Kraftig og stor,
Dyrkende sin Jord,
Ham vil vi hædre,
Han skal atter finde!“
Saa synge de og svinde.

Hrymfxaxe den sorte
Puster og dukker, Og i
Havet sig begraver.
Morgenens Porte
Delling[4] oplukker,
Og Skinfxaxe traver
I straalende Lue,
Paa Himlens Bue.

Ved lune Skov
Öxnene[5] trække
Den tunge Plov,
Over sorten Dække.

Da standser Ploven,
Og en Gysen farer
Igiennem Skoven.
Fugleskare
Pludselig tier.
Hellig Taushed
Alt indvier.

Da klinger i Muld
Det gamle Guld.

Tvende Glimt fra
Oldtidsdage
Funkler i de nye Tider.
Selsomt vendte de tilbage,
Gaadefyldt paa röde
Sider.

Mystisk Helligdom
omsvæver
Deres gamle Tegn og
Mærker.
Guddomsglorien
ombæver
Evighedens Underværker.

Hædrer dem, thi
Skiebnen skalter!
Snart maaskee de er
forsvunden.
Jesu Blod paa Herrens
Alter
Fylde dem, som Blod i
Lunden.

Men I see kun deres Lue,
Ikke det ærværdigt Höie!
Sætte dem som Pragt tilskue
For et mat nysgierrigt Öie.

Himlen sortner, Storme brage!
Visse Time du er kommen.
Hvad de gav de tog tilbage.
Evig bortsvandt Helligdommen.

[1] Hrymfaxe (Rimfaxe): i nordisk mytologi en hest, der trækker månen over nattehimlen.

[2] Skinfaxe: i nordisk mytologi en hest, der om dagen trækker månen over himlen.

[3] Sekel: århundrede.

[4] Delling: i nordisk mytologi gud for solopgangen.

[5] Øxen: okse.

*Kildens oprindelse: Oehlenschläger, Adam:
"Guldhornene" i Digte (1802).*

*"Guldhornene"
markerede Adam
Oehlenschlägers
indtræden på den danske
litterære scene. Han er
også forfatteren til den
ene af Danmarks to
nationalmelodier, "Der er
et yndigt Land" fra 1819*

*Fra Danmarks Riges
Historie (1896-1907)*

Kopier af guldhornene

*Foto: Malene Thyssen,
<http://commons.wikimedia.org/wiki/User:Malene>*

Politiske bevægelser frem til 1848

Med stænderforsamlingerne kom der også liv i de politiske bevægelser. Op til enevældens afskaffelse i 1848 kan man se flere politiske strømninger. Det var ikke partier - det var de alt for løseligt knyttet sammen til. Der var også stort personsammenfald. Vi ser en kombineret bonde- og husmandsbevægelse, en liberal, en "bondevenlig", en national og en skandinavisk bevægelse. Deres virke kan vi lægge mærke til på stænderforsamlingerne, men også i pjecer, blade og i de forskellige aviser, der blev bevægelsernes talerør. Alle disse grupper var enige om at arbejde hen imod en fri forfatning, men det stod ikke øverst på alles dagsordener.

Bonde- og husmandsbevægelsen syntes, at andre punkter var vigtigst. Landboreformerne havde nemlig ikke løst problemerne omkring hoveri- og fæstevæsenet eller omkring den almindelige værnepligt. En tredjedel af bondestanden var endnu

fæstere i 1830'erne, og halvdelen af dem gjorde hoveri. Kun landboerne skulle springe soldat. Talerøret for Bonde- og husmandsbevægelsen var avisen Almuevennen. Frontfigurerne kom ofte fra de vakte – som f.eks. læreren Rasmus Sørensen og skomageren J.A. Hansen. De organiserede flere folkemøder, og det ved Holbæk i 1845 havde 6-8.000 deltagere. Det gjorde regeringen så bekymret, at den samme år udstedte det såkaldte Bondecirkulære, ifølge hvilket det blev forbudt at holde møder om bøndernes rettigheder uden politiets tilladelse.

De liberales største ønske var en fri forfatning. Som gruppe havde de dog ikke en gang et fælles program, men et holdningsfællesskab omkring liberale goder såsom forsamlingsfrihed og ytringsfrihed. De liberales avis var Fædrelandet – somme tider også Kjøbenhavnsposten. Liberalismen hos de liberale kendte dog sine grænser. Den havde intet imod

toldbeskyttelse og var ikke ligefrem begejstret for de vantes krav om religionsfrihed. Frontfigurerne var Orla Lehmann og redaktøren Carl Ploug. Flere embedsmænd, deriblandt A.S. Ørsted, arbejdede sammen med de liberale.

I takt med regeringens voksende restriktioner blev utilfredsheden, især efter bondecirkulæret, større. De liberale var ikke sene til sammen med Bonde- og husmandsbevægelsen at danne en tværsocial forening i 1846, Bondevennernes Selskab. Officeren Tscherning, juristerne Orla Lehmann og Balthazar Christensen og fabrikant J.C. Drewsen var blandt de første bestyrelsesmedlemmer. Man beholdt Almuevennen som presseorgan.

Nationale strømninger gjorde sig bemærket i stænderforsamlingen i Slesvig og efterhånden også andre steder. En kraftig national dansk følelse især mod England var dukket op i 1801 og 1807. Lederen af de nationale var igen Orla Lehmann. Den frie forfatning stod øverst og skulle kun gælde for Danmark til Ejderen, som var grænsefloden mellem Slesvig og Holsten. Bevægelsen blev hurtigt kaldt for "nationalliberale". Et andet prekært spørgsmål var

arvefølgen. Skulle en glücksborger eller måske en augustenborger, som Ridderskabet støttede, komme på tronen efter den barnløse tronfølger Frederik? Snart var den nationale konflikt med ubetingede krav og klare fjendebilleder en kendsgerning.

Endelig var der skandinavisterne. Deres interesse havde oprindeligt været et åndeligt mest litterært fællesskab mellem nordiske brødre. Bladet var Brage og Idun. Orla Lehmann og Tscherning var igen talsmænd. De havde en vision om et nordisk politisk fællesskab med en forfatning, der lignede den norske. Deres fælles spydspids kunne de tænke sig at rette imod Tyskland og Rusland - ikke mindst fordi de to lande stort set havde bestemt Danmarks udenrigspolitik.

Sammenfattende kunne man sige, at de politiske bevægelser blev båret af de samme mænd. Helt så enkelt er det dog ikke. Nok var Orla Lehmann en gennemgående frontfigur, men han blev støttet af forskellige, alt efter hvilke "ismer" der blev debatteret.

De sidste par år inden 1848 var præget af en tilsyneladende ro – eller resignation – fra både hertugdømmernes, regeringens og de liberales

inklusive bondevennernes side. Da Orla Lehmann rejste kravet om en fri ejderstatsforfatning på Roskildestænderne i 1846, affejede man det, men i det stille gik man i gang med at lave et udkast. Da Christian 8. pludselig døde i januar 1848, kom det frem ugen efter, at statsrådet havde udarbejdet et foreløbigt reskript. Det meddelte, at en ny forfatning var under udarbejdelse. Før den nåede at blive afsluttet, var Februarrevolutionen i Frankrig brudt ud. Det satte en ny dagsorden for forfatningsdiskussionerne og den danske udenrigspolitik.

Orla Lehmanns tale "Danmark til Ejderen" 28. maj 1842

I maj 1842 blev den unge liberale politiker Orla Lehmann (1810-1870) løsladt fra fængslet efter at have afsonet 3 måneder for i sin Falster-tale i 1841 at have udtalt sig kritisk mod enevælden. Efter løsladelsen blev Lehmann modtaget som en frihedshelt. Ved mindefesten for stænderinstitutionens indførelse den 28. maj 1842 på Skydebanen i København holdt han en tale, hvori han fremlagde det synspunkt, at Holsten skulle udskilles af den danske helstat, mens Slesvig fortsat skulle være dansk. Han gav med denne tale liv til den

nationalliberale bevægelse i Danmark under kampråbet "Danmark indtil Ejderen!". Floden Ejderen dannede grænse mellem Slesvig og Holsten.

Baggrunden for, at Lehmann og de nationalliberale ønskede netop Holsten ud af den danske helstat, var at Holsten, sammen med Lauenborg, var medlemmer af Det Tyske Forbund. I Det Tyske Forbund arbejdede man i denne periode for en stærkere enhed imellem forbundsstaterne, som altså også talte Holsten. Fra de nationalliberales side frygtede man, at Danmark, via Holsten, skulle blive trukket ind i Det Tyske Forbund og dermed miste sin nationale selvstændighed.

Ejderpolitikken blev i 1848 knyttet sammen med de nationalliberales krav om en fri forfatning og afskaffelsen af enevælden og blev dermed også en af årsagerne til udbruddet af Treårskrigen (1. slesvigske krig) 1848-50.

Mine Herrer!

Den godhedsfulde Velvillie, hvormed De her saa uventet have modtaget mig, giver mig Haab om, at De kunde være villige til at gjøre mig en stor Tjeneste. Jeg vil nemlig oprigtigen tilstaa, at jeg befinder mig i nogen Forlegenhed; thi jeg skal udbringe Danmarks Skaal, og jeg veed ikke ret, hvad Danmark er. Forstaa

mig ret, jeg veed helt vel, at

"Danmark er et lille fattigt Land"

skjønt rigt paa Smør[1] -- der ejes af en enevældig Konge og regeres mere eller mindre godt ved Hjælp af en stor Mængde Embedsmænd og Rescripter. Ogsaa dette veed jeg, at Danmark er

"en Perle, der svømmer paa Vove"

vort dyrebare Fædreland, hvis Frihed og Velvære vi elske højere end vor egen, og for hvis Frelse og Fremme vi ville offere Alt. Alt dette veed jeg saa godt som Nogen; men hvad jeg ikke veed, og hvad jeg derfor gjerne vilde have at vide, er: hvad der da egentlig menes med dette Danmark, hvad dette Ord skal betyde og betegne. Ja, De le ad min Uvidenhed; men prøv kun paa det, mine Herrer, prøv at besvare mit Spørgsmaal, og De ville ikke finde det saa urimeligt, at jeg ikke veed, hvor langt Danmark gaar. "Naturligvis til Kongeaaen; thi der begynder Hertugdømmet Slesvig" – "Nej, til Flensborg Fjord; thi saa langt hersker det danske Sprog." – "Nej, til Slien, det ældgamle Grændseskjel mellem skandinavisk og germanisk Nationalitet." – "Nej, til Ejderen, der fra Carl den Stores Tider og til den Dag idag

har været "terminus imperii Romani[2], "" – "Nej, saa langt som de danske Kongers Scepter naar, til Elbens Bredder." - Der se De, mine Herrer, saaledes staar det til med os, at man i Danmark ikke veed, hvad Danmark er; der ser De Grunden, hvorfor vi maa hutle os igjennem med saadanne tvetydige Omskrivninger som: "de danske Kongers Riger og Lande", "det danske

Monarki", "det egentlige Kongerige Danmark." - Det egentlige Kongerige Danmark! Ak, mine Herrer; hvad andet Vidnesbyrd have vi Behov her, hvor uegentligt det er fat med Danmark, hvor højligent det trænger til det, som maaske intet andet Land i Verden savner - en Definition paa sig selv.

Men, skulle vi drikke Danmarks Skaal, da maa vi vide, hvorpaa vi drikke. Mine Herrer! De erindre jo vel, hvad vor Sibbern[3] siger: det er i sin Begrændsning enhver

Kort over helstaten Danmark

Fra Historiecenter Dybbøl Banke

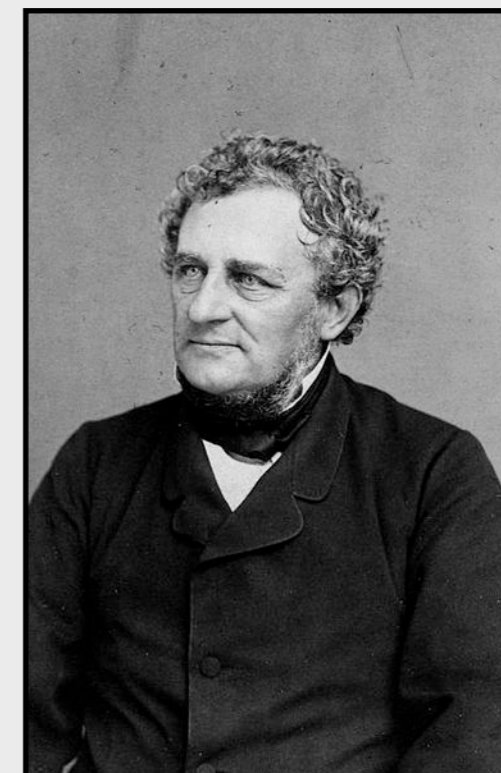
Sætningen er god, og naar Sibbern kun ogsaa vilde anvende den paa Kongemagten, saa skulde den ikke volde nogen Uenighed os imellem.

Nu vel, mine Herrer, det er Danmarks Begrændsning, hvorpaa det kommer an, og vi ville da finde, at det netop er hele vor Ulykke, at vi have overskredet vore rette Grændser. Vel veed jeg, at Holsten, der ved mange tidligere Foranstaltninger, navnlig Indfødsretten, var sammensluttet med Danmark, 1806 blev incorporeret i samme, og at denne Akt ikke blev ophævet, da 1814 Kongen af Danmark for Holsten indtraadte i det tydske Forbund. Men jeg veed ogsaa, at Holsten stedse har været og evig vil blive rent tydsk, og at det er en integrerende Del af det store Tydskland, som jeg haaber stedse vil udvikle sig til større national Enhed og politisk Betydning. Derfor ere Holstenerne i deres gode Ret, naar de fordre alle Konsekventserne af dette Faktum, og dette maa vi anerkjende. Vi maa ganske opgive Holsten, det vil sige: ikke en velvillig og velordnet Forbindelse, men enhver Tanke om en Statsenhed, som Aarhundreders indholdsrige og sørgelige Erfaring har viist er uopnaelig, og som, hvis den kunde opnaaes, vilde være uheldbringende for

begge Parter. Kun naar vi selv respektere den Grændse, som Naturen, Historien og Retten have anvist os, kun da kunne vi vente at respekteres i vor Berettigelse indenfor denne Grændse. Denne Grændse, m.[ine] H.[errer], er Ejderen. At Slesvig skulde være et suverænt Rige, en selvstændig Magt i den europæiske Statsfamilie, sideordnet England, Frankrig, Danmark, Rusland o. s. v. er en Absurditet, som den europæiske Statsret ikke kjender til, og at sønderrive Slesvig efter Sprogets eller Herkomstens usikre og sammenblandede Grændser er naturligvis umuligt. Udelt maa det derfor høre enten til Danmark eller til Tydskland, og saavist det nu ikke hører og aldrig har hørt til Tydskland, saa vist er, at det, dets administrative Selvstændighed uskadt, i politisk Henseende er en Del af Danmark. Den ridderskabelige Nexus[4], der siges at bestaa mellem Slesvig og Holsten, har i over et Aarhundrede kun været et antikvarisk Snurrepiberi uden al politisk Betydning - den eneste levende Rest, som deraf er tilbage, er en privat Association og en Del brillante Epauletter. Desuden er jeg vis paa, at alt det aristokratiske Væsen i Holsten kun kan virke frastødende paa det demokratiske Slesvig. At man sluttede sig til de konstitutionelle Bestræbelser i

Holsten, saalænge Wienercongresaktens 13de Paragraf[5] var den eneste Udsigt til en friere Statsudvikling, er ligesaa naturligt, som at Slesvigerne nu, da de have lært, hvorledes baade det højadelige Ridderskab og den durchlauchtige[6] Forbundsdag forstaa Folkefriheden, maa føle sig stærkere hendragne til det demokratiske Skandinavien ved Sympathier, som Indførelsen af en fri Forfatning vilde gjøre uopløselige. Den administrative Forbindelse mellem Slesvig og Holsten er derimod intet uopløseligt Baand. Det er en lang Historie, m.[ine] H.[errer], hvorledes Jyllands søndre Del blev Sønderjylland, saa Slesvig, og nu skal til at blive Schleswigholstein, for endelig at gaa under i Storhertugdømmet Nordalbingien[7] - men denne Sygehistorie egner sig ikke for en festlig Anledning som denne. Kun dette maa jeg nævne, at den første ret dansksindede Konge, vi have haft, ved hin store europæiske Udskiftning havde det i sin Magt, let, uimodsagt og definitivt at ordne Slesvigs statsretlige Forhold, dets Arvefølge, Administration o. s. v. - og hvad gjorde han? Efter nogle virkningsløse Forsøg til Gunst for dansk Sprog og danske Rigsbankpenge, som desværre ogsaa bleve udstrakte til det tydske Holsten, endte han med at oprette en fælles

Overappellationsret og en fælles Regering for Slesvig og Holsten. Og siden den Tid? Ja, saa har man forenet den højeste civile og militaire Magt i begge Hertugdømmerne i Hænderne paa en Prinds, der har kaldt Danmark et for Slesvig fremmed Land. Vistnok bliver Sagen saa ledes hver Dag mere indviklet og vanskelig, men uløselig er den administrative Knude ikke. Imod den taler den europæiske Statsret, hvorefter Holsten er en Provinds af Tydskland, undergivet Forbundsdagens Love og uadskilleligt knyttet til dets - jeg haaber - rige Fremtid, hvorimod Slesvig aldrig har haft, og ikke har Nogetsomhelst med Tydskland at gjøre. Imod den taler en forskjellig Arvefølge, der maaske om føje Tid vil løse enhver Forbindelse imellem dem, hvorimod Slesvig

Fotografi af Orla Lehmann fra ca. 1860'erne af Georg Emil Hansen

Fra Wikimedia Commons

ogsaa i denne Henseende for evig er forenet med det øvrige Danmark. Imod den taler Slesvigs demokratiske Sind og dets materielle Interesser, der hendrage det til Norden og de danske Kolonier. Men hvad jeg mest stoler paa, er, at under den vaagnende Folkebevidstheds Ægide[8] den skandinaviske Nationalitet og danske Tunge af lang Fornedrelse have rejst sig i Slesvig og kraftigen fordre deres hellige Ret. Og i det øvrige Danmark har man dybt følt, at dette er vor Statstilværelses Livsspørgsmaal at vi kun forenede med Slesvig have en i militær Henseende velforsvaret Grændse og tilstrækkelige Midler til en dygtig indre Udvikling. Derfor forstaa vi ved Danmark alt Land mellem Øresund og Ejderen og ere rede til at forsvare vort gamle Dannevirke baade mod Nordalbingiernes højforræderske Skraal og mod alle tydske Fuglefængeres søsyge Erobringslyst. Og skulde det gjøres fornødent, da ville vi med Sværdet skrive paa deres Ryg det blodige Bevis for den Sandhed: Danmark vil ikke.

Vort Danmark er altsaa Kongen af Danmarks Riger og Lande, fraregnet Holsten, men indbefattet Slesvig. At dette vil finde Slesvigernes frivillige Anerkjendelse, derom holder jeg mig forvissat, naar kun Slesvigs

ejendommelige Forhold og administrative Selvstændighed respekteres, og naar vi kun mage det saaledes, at det bringer Frihed og Lykke, at være en Del af Danmark. Min Skaal gjælder derfor Danmarks Frihed og Lykke - Danmark indtil Ejderen! Danmark leve!

[1] Sigter til en polemik imellem Fædrelandet og Berlingske Tidende, hvis redaktør, M.L. Nathanson, havde udtalt sig med vel stor loyal begejstring om Danmarks smørproduktion.

[2] Terminus imperii Romani (latin): det romerske riges grænse .

[3] Frederik Christian Sibbern (1785-1872), dansk filosof.

[4] Nexus: forbindelse.

[5] Orla Lehmann mener her formodentlig Det Tyske Forbunds forfatning (Deutsche Bundesakte), der blev skrevet og indført efter Wienerkongressen i 1815. § 13 indeholdt et løfte om indførelse af stænderforsamlinger i forbundets medlemsstater.

[6] Durchlauchtig: fyrstelig.

[7] Nordalbingien: område i hertugdømmet Sachsen, bestående af Ditmarsken, Holsten, Stormarn og Hadeln.

[8] Beskyttelse; ledelse.

Kildens oprindelse: Ploug, Carl (red.): Orla Lehmann - Efterladte Skrifter, bd. 4 (1872-74), s. 263-67.

Udenrigspolitikken frem til 1848

Udenrigspolitikken lå ligeledes nærmest i dvale efter Wienerkongressen. Stormagterne holdt de første mange år jævnlige siden mere uregelmæssige møder for at bevare roen og balancen. Kun enkelte gange greb man til militærinvasion, som da Grækenland ikke kunne gennemføre sin løsrivelse fra Tyrkiet alene. Danmarks udenrigspolitiske gøremål var i de første år bestemt af forholdet til Sverige og siden så godt som udelukkende af forholdet til Det Tyske Forbund. Dog lurede Rusland i baggrunden for at holde intenst øje med østersøstaterne.

Nok havde Kielerfreden i 1814 fastlagt betingelserne for afståelsen af Norge til Sverige, men det norske oprør sinkede indfrielsen. Da Norge siden blev en forholdsvis fri stat under Sverige, var det svært at forhandle sig til den endelige økonomiske løsning, som Kielerfreden havde bestemt, nemlig at Sverige skulle svare den norske del af den danske statsgæld, for nu

blev også Stortinget i Oslo (Christiania) indblandet, og Sverige godtede sig over problemerne. Med indblanding fra England på Ruslands opfordring lykkedes det at nå frem til en sum, som Norge og Sverige kunne og Danmark ville acceptere. Positivt var det dog, at forholdet mellem Danmark og Sverige herefter blev mindre anspændt og efterhånden stort set normaliseret, ja for at blive nærmest hjerteligt op til midten af 1800-tallet. Denne skandinavisme fik til gengæld brod mod Tyskland.

En af årsagerne var, at Danmarks forhold til Det Tyske Forbund siden Wienerkongressen havde været akilleshælen i udenrigspolitikken. Holsten og nyerehvervelsen Lauenborg var to af forbundets delstater. Det betød for det første, at Danmark havde militære forpligtelser og skulle stå sammen med bl.a. Hannover i den 10. forbundsarmé, som kunne kaldes til aktion for det tyske fællesskab. Det blev den nu

ikke, men det viste udviklingen først. Det betød for det andet, at Danmark var forpligtet til at indføre en stænderforsamling i disse områder. Og for det tredje opstod der et uløseligt problem, da arvefølgen efter kronprins Frederik, der sandsynligvis ikke ville få nogen arvinger, skulle bestemmes.

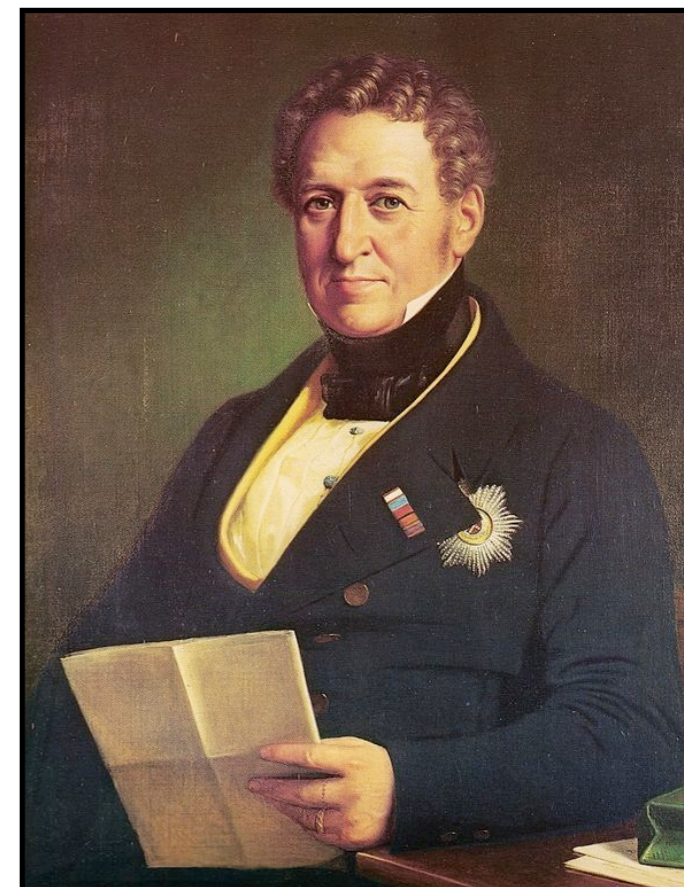
At få afklaret arvefølgen var et spørgsmål, der siden Christian 8.s tronbestigelse i 1839 havde trængt sig på. Christian 8. sonderede de europæiske staters holdninger, hvoraf Ruslands nok var den vigtigste, dels fordi zaren opførte sig som Østersøens observatør og kontrollant, og dels fordi denne stadig førte titlen hertug af Slesvig og Holsten. Derudover var det rent juridisk svært, ja umuligt, at finde en fælles arvefølge for både kongeriget og hertugdømmerne. Da kongen kom med sit kompromisforslag i det åbne brev fra 1846, var Det Tyske Forbund, Østrig, Preussen og også Rusland stort set positivt forstående. Også i kongeriget var man nogenlunde tilfreds, mens den slesvig-holstenske bevægelse og augustembergerne hver for sig var dybt oprørte. De holdt sig dog endnu i ro et lille stykke tid. Men begivenhederne i begyndelsen af 1848 med kongens død og revolutionerne rundt om i

Europa kastede også brænde på det danske bål, hvor en selvbestaltet provisorisk regering i hertugdømmerne dannede optakten.

*Christian 8.
(1786-1848). Wilhelm
Marstrands portræt
fra 1843*

*Fra Wikimedia
Commons*

*Christian 8. var
Danmarks sidste
enevældige konge, og
hans regeringstid blev
præget af problemerne
med helstaten og af
diskussionerne om en
fri forfatning*

Quiz

Her kan du teste din viden om den yngre enevælde fra 1784 til 1848. Der er 10 spørgsmål i quizzen, og alle svarene kan findes i denne bog. Vælg "Tjek svar" efter hvert spørgsmål, og se til sidst, hvor mange rigtige svar du har fået i alt. God fornøjelse!

Question 1 of 10

I sidste halvdel af 1700-tallet blev en række reformer iværksat. De mest omfattende skete på landet, hvor eksempelvis stavnsbåndet blev ophævet i ...?

- A.** 1776
- B.** 1788
- C.** 1801
- D.** 1822

Check Answer

Læs mere på danmarkshistorien.dk

Artikler

[Enevælden](#)

[Landboreformer](#)

[Ophævelse af stavnsbåndet 1788-1800](#)

[Slaget på Reden, 1801](#)

[Statsbankerotten 1813](#)

[Freden i Kiel 14. januar 1814](#)

[Stænderforsamlingerne 1834-1848](#)

[Nationsopfattelser i 1840'erne](#)

[Nationalliberalisme](#)

[Orla Lehmann 1810-1870](#)

[Grundtvigianismen i Danmark](#)

[1848](#)

Kilder

[Fredstraktat imellem Danmark og Sverige sluttet i Kiel den 14. januar 1814](#)

[“Der er et Yndigt Land” af Adam Oehlenschläger 1819](#)

[Sprogskriptet af 14. maj 1840](#)

[Orla Lehmann – Falstertalen 30. januar 1841](#)

Temaer

[1700-tallet](#)

[De Slesvig-Holstenske Hertuger](#)

[Menneskerettigheder – fra borgerlige revolutioner til frihedsrettigheder](#)

[Vejen mod grundlov og demokrati 1830-1849](#)

Film

[Miniforedrag – Den Franske Revolution og Danmark](#)

Periodekapitlet

Læs denne e-bogs tekst på danmarkshistorien.dk:

[Den yngre enevælde, 1660-1784](#)